

ŠTO JE KANON ILI IMAMO LI PRAVO NA LIJEPO, DOBRO I SVETO U UMJETNOSTI?

Sanja Nikčević

sanja.nikceviczg@gmail.com

UDK 7.01:111.852

Pregledni rad

Rad zaprimljen: 30. kolovoza 2025.

SAŽETAK

Umjetnički kanon jest službeni popis najvrjednijih djela povijesti i sadašnjosti koje dijeli cijela Europa, ali i „upute” za prosuđivanje umjetničkog djela. On određuje vrjednovanje i interpretaciju starih djela i epoha, utječe na način pisanja novih djela, kao i na naše prosuđivanje svakog djela. No kanon je još važniji – on određuje naše poimanje stvarnosti. Od antike do danas umjetnički kanon glavne struje odražava vladajući svjetonazor i vode se velike bitke oko njega. U našoj kulturi kazalište je dva puta proizašlo iz svetog (antika i srednji vijek) i 15 stoljeća bilo je doslovno sveto, a i kasnije je zadržalo osnovnu bit (povezanost sa svetim) i funkciju osnaživanja, podučavanja i pročišćenja (katarza).

U Europi od srednjeg vijeka vlada kršćanski svjetonazor, da bi nakon II. svjetskog rata u cijeloj Europi zavladao novi svjetonazor, tzv. sekularistički, kojem je osnovna karakteristika bila ateizam. Pod njegovim utjecajem uspostavljan je novi umjetnički kanon u koji nisu ušla najkvalitetnija djela, nego ona koja su se uklopila u novu sliku svijeta. Kao umjetnička vrijednost uspostavljena je „hrabra kritika društva”, ali samo ona koja sustavno destruiira dotadašnju sliku Boga (umjetnički pravac koji to čini jest ekspresionizam), društva (realizam) i obitelji (modernizam). Iz kanona je kao „nevrijedno i ulagivanje publici”, kao „minorno i pučko” sustavno i namjerno prognano sve što afirmira građansko društvo ili vrijednosti kršćanskog svjetonazora, kao i sva četiri elementa kršćanske poruke (1. svijet ima smisla jer njime vlada milosrdni Bog, 2. postoji dobro i zlo, 3. junak ima slobodu izbora i 4. u slučaju lošeg izbora postoji mogućnost izlaza). U istom je paketu iz umjetničkog kanona izbačeno lijepo, dobro i istinito (koje je povezano sa svetim), tako da je proglašeno „kičem, licemjerjem i laži”. U takvom prikazu svijeta naravno da nije moguće imati ni katarzu.

Sedamdeset i pet godina razaranja vrijednosti u europskoj umjetnosti dovelo je do slijepe ulice: publika bježi od umjetnosti koja samo ruši, a umjetnost postaje sve praznija i glasnija pa ili vrijeđa ili sablažnjava da bi dobila reakciju publike.

Umjetnost (naročito kazalište) je važna u ljudskom životu jer utječe i na mozak (razum), i na osjećaje (srce), i na dušu (katarza). Umjetnost oblikuje našu sliku o svijetu koja određuje i naše djelovanje, tako da uništavanje vrijednosti uz pomoć umjetnosti ima vrlo ozbiljne posljedice na čovjeka.

Iako se nije lako suprotstavljati glavnoj struji, ipak postoje i mogući izlazi iz toga, naročito u sferi odgoja i obrazovanja, upravo uz pomoć umjetnosti. Srećom, lijepo/dobro/sveto u umjetnosti živi i dalje na rubovima jer je nemoguće ugasiti pravu umjetnost i mi imamo pravo na nju.

Ključne riječi: umjetnički kanon, europska kultura, svjetonazor, kršćanska poruka djela, književnost, kazalište

1. POČETNO PITANJE: ZAŠTO SREDNJOŠKOLCI NE ŽELE ČITATI, A PUBLIKA BJEŽI IZ KAZALIŠTA?

Suvremena umjetnost, a naročito kazalište,¹ ima jedan veliki problem – bijeg publike, odnosno čitača, i to naročito mladih, što se tumači raznim sociološkim (nedostatak znanja i interesa, društvene promjene, novi oblici komunikacije), ekonomskim (osiromašenje), biološkim (gubitak interesa mladih u pubertetu i ovisnosti o društvenim mrežama i virtualnom svijetu) ili nekim drugim razlozima. U jednom trenutku sam i sama (iako zaljubljenik u kazalište koji se cijeli život bavi tom umjetnošću kao kritičar, teoretičar, urednik, profesor...) odustala od gledanja suvremenih predstava u svijetu, a prorijedila sam i posjete našim cijenjenim kazalištima (poput HNK-ova) jer je slika svijeta koja se nudila sa scene bila isuviše crna, mračna, čudna, iskrivljena...

¹ Teze iznesene u članku odnose se na svu umjetnost, iako ću ja iznositi dokaze ponajviše iz područja svoje uže specijalnosti – kazališta. Za druge rodove umjetnosti te teze dokazuju kolege Eva Kirchmayer Bilić (glazba), Vladimir Lončarević (proza), Božidar Petrač (poezija) itd.

Kao teoretičara zanimali su me odgovori na ova pitanja: zašto suvremena umjetnost nudi isključivo takvu sliku svijeta i postoji li neka druga slika svijeta u umjetnosti? U početku sam mislila da je problem u modi jer su sa zapada dolazile drame pune krvi i nasilja,² pa u politici koja nam je nakon II. svjetskog rata nametnula Krležu kao najvažnijeg pisca, vrh kanona, a od uspostave Hrvatske netko je stalno optuživao „da smo ga zabranili”, a u svakom slučaju „da ga ne cijenimo dovoljno”.³ Došavši na Umjetničku akademiju u Osijeku (UAOS),⁴ dobila sam priliku oformiti trogodišnji program u šest semestara „Povijesti drame i kazališta”. Za potrebe predavanja ponovno sam proučila epohe i shvatila da je ono što sam kroz humanističko obrazovanje primila kao vrijednu literaturu prošlih epoha tek mali dio onoga što su imali jer je iz većine epoha izbačeno upravo ono što je ta epoha smatrala važnim. Proučivši izbačeno, spoznala sam da u tom izbacivanju ima neke logike jer je izbačeno sve lijepo/dobro/sveto... Dakle da postoji drukčija slika svijeta u umjetnosti, ali je izbačena iz kanona.

Nakon dvadesetogodišnjeg istraživanja odnosa kanona i društva mogu dokazati da je problem negledljive suvremene umjetnosti puno dublji i veći i od mode, i od politike, i od osobe koja je (ne)sposobna za određeni upravljački položaj u kazalištu. Da je problem u kanonu i svjetonazoru. Upravo zato uzrok bijega publike/čitatelja nije u publici koja nema vremena, novaca, znanja, pameti ili u mladima koji su u pubertetu i ovisnici o mobitelima, nego u onome što im dajemo kao vrijednu umjetnost. Odnosno, problem je u slici svijeta i poruci koju im ta umjetnost šalje.

Iako se općenito smatra da smo danas obrazovaniji, pismeniji, tehnički opremljeniji nego prije, često se čuje da ljudi, a naročito mladi „sve manje čitaju”, dok se u kazalištu govori o „gubitku ili odlasku gledatelja”. Dakle pretpostavka je da su čitatelji nekad čitali, ljudi više išli u kazalište, a onda od čitanja/gledanja odustali. Je li to točno i možemo li odrediti kad se to dogodilo? Izgleda da je točno i da možemo definirati

² Sanja Nikčević, *Nova europska drama ili velika obmana 2*, Leykam, Zagreb, 2009.

³ Dokazujem da je Krleža i nakon 1990. ostao vrh kanona i igran i više nego prije. Usp. Sanja Nikčević, *Mit o Krleži ili krležoduli i krležoklasti u medijskom ratu*, Matica hrvatska, Zagreb, 2016.

⁴ Danas AUKOS, Akademija za umjetnost i komunikologiju u Osijeku.

točku prijeloma. I to kako na osobnoj tako i na društvenoj (povijesnoj) razini. A njihova zajednička točka potvrđuje istinitost teze.

1.1. Točka odustajanja na osobnoj razini ili kad dođemo do modernizma

Istraživanje kolegice Katarine Franjo, učiteljice hrvatskog jezika u Osnovnoj školi prof. Franje Viktora Šignjara u Virju, dokazalo je da i danas netko puno i rado čita, a to su osnovnoškolci!⁵ Od 2018. do 2021. ispitivani su učenici osnovne škole iz Virja i Zagreba. Prosječno po generaciji imaju dvoje ili troje nečitača lektire, ali ostali pročitaju sve, što znači 59 knjiga tijekom osnovne škole ili 7 naslova godišnje. Mala djeca! Za našu temu nisu važni samo rezultati istraživanja koji kažu da učenici čitaju, nego i razlozi koje navode zašto vole čitati („zabavno mi je”, „opušta me”, „naučim nešto”, „jako mi je zanimljivo”, „napeto je”, „volim zamišljati ono što čitam”...). Što je najbolje, osnovnoškolci više vole čitati tiskanu knjigu („Čitajući tiskanu knjigu lakše se mogu koncentrirati i više se opustiti u čitanju.”; „Radije ih čitam zato što mi je draže osjetiti knjigu i njezine papirnate listove.”). Takve odgovore dalo je više od osamdeset posto učenika, što je svakako ozbiljan uzorak i rezultat koji pobija teze da mladi „ne vole čitati” ili da je knjiga nešto „zastarjelo”.

Svi koji rade s mladima znaju da postoji određeni trenutak kad čak i oni koji najviše vole čitati – prestanu čitati. To se dogodi u srednjoj školi. Unatoč svim društvenim i/ili psihosocijalnim promjenama koje se dogode mladoj osobi, smatram da je osnovni problem u onome što im tada dajemo za čitanje. Jednog profesora hrvatskog jezika (inače zaljubljenika u svoj posao) učenici 4. razreda gimnazije pitali su u očaju: „Pa dobro, ima li u ovom modernizmu neka normalna životna priča?” I utvrdili: „Ovo je sve crnilo! Ovo je mučno! Ovo se stvarno ne da čitati!”

⁵ Rezultate istraživanja o čitanju u osnovnoj školi kolegica Katarina Franjo iznijela je pod naslovom „U obranu učeničkoga čitanja – knjiga kao izbor ili naredba” na međunarodnome znanstvenom interdisciplinarnom skupu Čitatelji i čitanje u digitalno doba / *Readers and Reading in the Digital Age*, Hrvatsko katoličko sveučilište, Odjel za komunikologiju, Zagreb, 11. studenoga 2020. *Powerpoint*-prezentacija istraživanja dostupna je kod autorice Katarine Franjo (katarinafranjo@gmail.com). Neki od rezultata objavljeni su i u listu Osnovne škole prof. Franje Viktora Šignjara, Virje, *Mali vir*, 61, 2022.

To iskustvo s reakcijama djece koja vole čitati, ali su zgrožena onim što im se zadaje, sigurno se dogodilo mnogim profesorima. To znači da sami učenici dovode suvremenu literaturu u pitanje. Ali im onda mi, kao profesori i autoriteti, namećemo da je to „najkvalitetnije što postoji” jer je to lektira. I zato učenici koji nemaju dovoljno znanja da o tome raspravljaju jednostavno odustanu od čitanja.

Dakle točka pucanja pojedinca koji čita jest modernizam i kasnija suvremena literatura koja ima sve mračniji sadržaj tako da smo danas već u domeni perverzije i sablazni te doslovnog nametanja zla i grijeha kao jedine moguće slike svijeta.

1.2. Točka odustajanja na povijesnoj razini ili kad je zavladao modernizam

Ako pitanje o „odlasku čitatelja/gledatelja” stavimo u perspektivu povijesti, doći ćemo do vrlo zanimljivih rezultata. Kazalište je dva puta u europskoj civilizaciji proizašlo iz svetog i tema mu je bilo ono najsve-tije u društvu: prvi put u Grčkoj s tragedijama kojima su teme bile iz grčke mitologije, a drugi put u kršćanstvu s prikazanjima koja su govorila o Bibliji i Isusu Kristu. Kazalište je 15 stoljeća ne samo govorilo o svetom, nego je bilo sveto, a i kasnije je bilo životno važno i govorilo je o najvažnijim temama ljudskog života. U epohama u kojima se tako radilo (antika, srednji vijek, barok, elizabetansko, odnosno Shakespeareovo doba...) svi su išli u kazalište, učili napamet stihove, i poezije i dijelove drama, svi su cijenili, čitali i voljeli književnost. Zadnja takva epoha bila je epoha građanske književnosti, pa evo primjera iz te epohe koja nam je najbliža.

*Baraban: roman s otoka Hvara*⁶ Rajmunda Kuparea objavljen je 1943. u 12 000 primjeraka. Dvanaest tisuća! Kad sam prvi put vidjela tu broj-

⁶ Roman se zbiva na otoku Hvaru za vrijeme Velikog tjedna jer je baraban običaj kad na Veliki petak vjernici udaraju granama po klupama na spomen razbojnika. Tema je ljubavna priča poput Romea i Julije. On je mladi komunist, a ona iz religiozne obitelji i otac joj brani da se s njim viđa. No on mora nositi križ (poznata procesija *Za križen*, gdje se cijelu noć Velikog petka nosi šest križeva po otoku, što je velika čast i za što se upisuju djeca kad se rode), jer je red na njegova pokoj-na oca. Međutim, nitko ga neće pratiti pjesmom jer komunisti preziru što nosi križ, a religiozni preziru što je komunist. Otac njegove djevojke pristane jer je bio

ku, mislila sam da je tiskarska pogreška. To je bilo vrijeme pod kraj II. svjetskog rata, kad je cijela Europa bila umorna i iscrpljena, a hrvatsko izdanje za vrijeme NDH-a imalo je publiku samo u Hrvatskoj. Kupareo je bio mladi dominikanac koji je upravo jedva preživio tuberkulozu, bez ikakva političkog ili bilo kakvoga drugog utjecaja u društvu, a tih je dvanaest tisuća bilo rasprodano. Iako je *Baraban* doista odličan roman,⁷ u to su vrijeme i drugi romani izlazili u visokim nakladama, a čak je i jedna teorijska knjiga objavljena u devet tisuća primjeraka!⁸ Očito su u to vrijeme oni koji su bili pismeni intenzivno čitali. Mi danas imamo šire tržište, puno više pismenih, mnogo više objavljenih naslova godišnje, ali naklade su (osim iznimaka) od 300 do 500 primjeraka, a vrlo često se naslovi tiskaju i u 100 (sto) primjeraka.

Dakle, postoji jedan trenutak u društvu kada se dogodio preokret koji je izazvao današnje probleme sa suvremenom literaturom.

Rekla sam da je kod mladih to trenutak kad naiđu u lektiri na modernizam i kasniju suvremenu literaturu. U povijesti je to trenutak kad se uspostavio sadašnji kanon koji je upravo takvu literaturu podigao u vrijednost dostojnu lektire, kad ju je kanonizirao.

Nakon srednjeg vijeka i dalje je živjela kršćanska slika svijeta i kršćanska poruka na sceni, bez obzira na to koja je bila tema djela, sve dok se polovinom 20. stoljeća iz umjetnosti nije izbacilo sve što je lijepo, dobro i sveto, a djela koja su ušla u lektiru su malo-pomalo otjerala čitatelje od čitanja. U osnovnoj školi čitaju se djela koja pripadaju nekim starim kanonima, djela koja govore o nekim vrijednostima, o dobru i zlu, o izboru između toga dvoga, o pomagačima na putu glavnog junaka. Zato djeca čitaju. Kad se to u literaturi izgubi, odu i čitatelji.

prijatelj njegova pokojnog oca i na tome križnom putu dogode se vrlo zanimljivi događaji koji promijene stavove, mišljenja i životne putove likova.

⁷ *Baraban* mnogi „smatraju najboljim romanom objavljenim za vrijeme Drugog svjetskog rata”. Usp. Ivica Matičević, *Slava tradicije: o hrvatskoj književnosti i kazalištu za Nezavisne države hrvatske (1941.–1945.)*, u: *Dani Hvarskog kazališta* 38 (2012.) 1, 290–321.

⁸ Ljubomir Maraković, *Pučka pozornica. Bit i uspjesi nestručnog kazališta*, Hrvatsko književno društveno svetog Jeronima, 1929. Na zadnjoj stranici piše: „Ova knjiga izdana je među izvanredna izdanja Društva sv. Jeronima za god. 1929. u devet tisuća primjeraka.” Knjiga sadrži sedam tekstova, kazališnih kritika koje je napisao gledajući pučke predstave i prikazanja.

Isto je i s kazalištem. Publika već dugo bježi iz kazališta jer nije u stanju raspravljati s medijima, kritičarima, profesorima, redateljima koji tvrde da je ono što se igra u HNK-u „najkvalitetnije što postoji”, a oni na sceni gledaju ili prazne i hladne slike ili pornografiju i nasilje. Budući da publiku u kazalištu najviše privlači naslov djela, dakle priča,⁹ i sklona je klasicima jer misli da zna što će dobiti na sceni, suvremeni redatelji su se „dosjetili jadu” pa postavljaju klasike (*Edip, Hamlet, Dostojevski...*), ali u nekoj svojoj verziji koja nema veze s dramskim tekstom. Tako je sad publika odustala i od „klasike”.¹⁰

1.3. Važna pitanja i nužnost definiranja pojmova

Zašto ono što igra u HNK-u ili se čita u lektiri smatramo vrijednim i kvalitetnim, temeljem naše kulture, iako od HNK-a publika bježi glavom bez obzira?

Zašto lektiru (naročito suvremena djela) smatramo najkvalitetnijom književnosti iako je nitko ne želi čitati, i iako i sami mi kao profesori vidimo da je lektira suvremene književnosti potpuno neprimjerena za taj uzrast i nekvalitetna? Zašto?

Pitanje zašto smatramo kvalitetnim ono što nitko ne želi čitati/gledati jest vrlo ozbiljno pitanje koje otvara dva druga važna pitanja na koja treba odgovoriti teorijskim istraživanjem.¹¹

⁹ To je u vrlo ekstenzivnom istraživanju publike dokazala Miriam Mary Brgles (*Borba za moć: politika, umjetnici i publika. Društveni aspekti razvoja Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu*, Citadela libri, Zagreb, 2020.).

¹⁰ Na sarajevskom kazališnom festivalu, MES, bila sam 2004. godine u povjerenstvu zajedno s jednom Amerikankom, Catherine Filloux. Gledali smo *Hamleta* u režiji Andreja Zoldaka, europske redateljske zvijezde. U komadu smo prepoznali da je goli mladić premazan zlatom očito Hamlet, ali oko njega su jurile grupe ljudi u suvremenoj odjeći pa nismo mogli otkriti ni tko je Ofelija, ni tko Gertruda, a ni tko je Klaudije, a kamoli o čemu se radi (išli su na plažu, u dućan, čekali vlak na željezničkoj stanici). Na razglasu je išla jedna rečenica iz originalnog Hamleta. Na kraju predstave Amerikanka je bila u šoku, pitala je: „Smije li on to napraviti Shakespeareu?” Smije, jer u Europi redatelj je vlasnik predstave i on radi što hoće. Pa tako i uzima naslove klasika kao mamac i radi od njih što hoće.

¹¹ Zadnjih dvadesetak godina bavim se istraživanjem o odnosu svjetonazora, njegove hijerarhije vrijednosti i utjecaju na umjetnički kanon. O različitim aspektima istraživanja govorila sam na brojnim skupovima, testirajući teze pred kolegama, a kasnije radove objavljivala u zbornicima i časopisima od 2018. Cjelovita verzija

- Što je to kanon i kako nastaje?
- Zašto je iz umjetnosti protjerano lijepo/dobro/sveto?

Da bi se na ta pitanja moglo odgovoriti, prvo je potrebno definirati pojmove koje upotrebljavamo radi jasnoće. Današnje postmoderne teorije ne usuđuju se jasno definirati pojmove i, što je još gore, tvrde da to nije ni moguće. Zato se u većini suvremenih teorijskih radova na bilo koju temu govori samo o razlikama i iznimkama (vrlo su popularni tzv. *case studies*, što znači uspostavljanje teorije na temelju jednog primjera), a ne o zajedničkim nazivnicima i pravilima. Time se stvara kakofonija i nesigurnost u postojanje istine. No koliko je god željeli zaniijekati, istina postoji, kao i definicije pojmova.

2. DEFINIRANJE POJMOVA: KANON, EUROPSKA KULTURA I SVJETONAZOR

2.1. Što je to umjetnički kanon ili lažne teze kao aksiomi

Kad se u ovom tekstu spominje umjetnost ili vrijedna umjetnost, to ne znači „svi umjetnički radovi ikada nastali”; misli se na nešto što se, želimo li biti znanstveno određeni, naziva „umjetnički kanon”.

Kanon postoji u svakoj ljudskoj djelatnosti kao norma ili „zbirka pravila ili tekstova koji se smatraju mjerodavnima”.¹² Umjetnički kanon popis je najvažnijih umjetničkih djela iz povijesti naše kulture koja smatramo kvalitetnima, temeljima naše civilizacije i važnima za njezin razvoj. Ali kanon ima u sebi ne samo popis djela nego i „formulu vrjednovanja”,

istraživanja objavljena je u knjizi: Sanja Nikčević, *Istina i laži o kanonu ili kako smo zbog svjetonazora izgubili pravo na lijepo/dobro/sveto u umjetnosti*, Citadela libri, Zagreb, 2021. U navedenom djelu dokazujem sve ovdje navedene teze o odnosu kanona i svjetonazora koje su protivne vladajućoj teoriji i navodim ekstenzivni popis literature. U ovom su tekstu neke od teza iz knjige (o odnosu kanona i svjetonazora) kontekstualizirane u temu Međubiskupijskoga stručnog skupa za vjeroučitelje *Pedagoška dobrobit igre u nastavi vjeronauka*, gdje sam održala predavanje „Istina i laži o kanonu” 23. studenog 2024. u Splitu. Tablica hijerarhijske vrijednosti iz knjige ovdje je proširena s emocijama i vrlinama/manama jer istraživanje o djelovanju umjetnosti na nas ide dalje.

¹² KANON <https://www.enciklopedija.hr/clanak/kanon> i NORMA <https://www.enciklopedija.hr/clanak/norma>, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. (pristupljeno 20. 07. 2024.).

i po toj se formuli ili normi treba vrjednovati ono što je prije napisano, ali i dalje pisati jer nova djela ulaze u vladajući kanon samo ako se uklope u tu „formulu”. Kanon je ono što učimo u školi kao ono što je vrijedna književnost (lektira) koju svaki obrazovani čovjek treba znati. To je ono što se smatra kvalitetnim i nužnim, ne samo za umjetnost nego i za život.¹³ Kanon se nameće medijski i društveno (financiraju se objavljivanja, postavljanja na scenu...).

Kazališni, odnosno dramski kanon mora se igrati, i to je obveza tzv. glavne struje kazališta. Kazalište glavne struje osnivaju državne institucije (od Sabora do općina), financirano je društvenim novcem, prate ga mediji, ima međunarodne veze. To je ono što se smatra kvalitetnim i važnim kazalištem u zemlji (dakle kod nas npr. HNK-ovi, Gavella, ZKM...) pa im je upravo zato dužnost igrati samo vrijedna i kvalitetna djela, dakle kanon. Kad igraju nešto novonapisano, to također mora biti prema usvojenim pravilima vrjednovanja jer ta djela ulaze u kanon.

Uz umjetnički kanon učimo tri aksioma (tj. neupitne istine):

1. kanon je neupitan jer ga potvrđuju stručnjaci (dakle o njemu se ne treba raspravljati jer je sigurno dobar);
2. kanon se razvija prirodnim razvojem; rezultat je evolucije žanrova (dakle najnovije je najbolje što imamo);
3. kanon se razvija izvan vanjskih utjecaja (npr. politike), što znači da je jedini razlog za uključivanje u kanon imanentna (inherentna, unutarnja) kvaliteta samog djela (dakle ako je kvalitetno djelo, trajat će...).

Nažalost, to nisu aksiomi, već lažne tvrdnje. Istina je:

1. znamo točno što je u kanonu koje epohe i kada kanon nastaje, a ovaj koji vlada nametnut je nakon II. svjetskog rata;
2. kanon je uvijek oblikovan svjetonazorom i politikom društva; kriteriji za ulazak djela u kanon nisu samo umjetnički, već izravna posljedica slijeđenja vladajućeg svjetonazora i njegove hijerarhije vrijednosti; imanentna kakvoća sekundarnog je značenja, dolazi

¹³ Za znanje o književnom kanonu i epohama najkorisnije su tri knjige Milivoja Solara: *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1977., *Rječnik književnog nazivlja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006. i *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003.

tek nakon što svjetonazor postavi pravila i kriterije vrednovanja, a politika uspostavi vrh kanona; nema evolucije žanrova, nego izbor koji neke od žanrova smatra „kvalitetnijima”;

3. kanon se i danas nameće vrlo jasnim zahtjevima tema i poruka što se smatra „kvalitetom djela”; slijeđenje uputa nagrađuje se (uprizorenja, objavljivanje, nagrade, državni novac), neposluh se kažnjava jer se umjetnost koja se ne uklapa u zahtjeve izbacuje kao „nekvalitetna”, a umjetnike koji tako pišu prešućuje se kao „nevrijedne” pa oni mogu postojati samo na rubovima glavne struje (amateri) ili čak i ispod rubova (npr. kazalište religioznih tema nastalo pri župama), bez državnog novca ili ikakve medijske pažnje.¹⁴

2.2. Što je to europska kultura ili znanja, ideje, svjetonazor i umjetnost?

Kad kažem „temelji naše kulture”, mislim, naravno, europske kulture. Suvremena postmodernistička teorija tvrdi da je taj pojam nemoguće definirati zbog previše razlika između članica Europske unije ili zemalja kontinenta Europe. Međutim, tko god ode u Kinu ili Indiju, odjednom shvati da su iz te perspektive razlike između Njemačke, Italije, Finske, Češke i Hrvatske manje važne i da svi mi pripadamo jednoj kulturi koja je vrlo različita od primjerice kineske ili indijske kulture.

Tablica 1: Europska kultura

Zajedničko	Različito
znanja i ideje	politika / državno uređenje
svjetonazor / hijerarhija vrijednosti	ekonomija
umjetnost / epohe i kanon	jezik

Ako je tome tako, onda mora postojati tzv. zajednički najmanji mogući nazivnik europske kulture, ono što nam je svima zajedničko, a što je različito (distinktivno) od drugih kultura. Kad govorimo o europskom

¹⁴ Kazališni i dramski primjeri mogu se naći u tekstovima navedenim u zadnje dvije fusnote.

kontinentu, odmah jasno vidimo razlike: u politici, gospodarstvu i jeziku.

Tablica 2: Velike europske umjetničke (kazališne) epohe

Afirmativne epohe	Oponašateljske epohe	Vrijeme
Antički svjetonazor		
antička Grčka		8. st. pr. Kr. – 1 st.
	Rim	1. – 5. st.
Kršćanski svjetonazor		
srednji vijek		5. – 15. st.
	renesansa	14. – 15. st.
elizabetansko doba		16. – 17. st.
barok		17. – 18. st.
	klasicizam	17. st.
građansko kazalište		18. – 19. st.
	romantizam	Kraj 18. – prva pol. 19. st.
Sekularistički svjetonazor		
	realizam/modernizam	20. st.
	postmodernizam	21. st.

S druge strane, imamo nešto zajedničko, a to je znanje. Na primjer, svi znaju tko je Edip, Odisej ili Zeus, ali rijetki znaju tko su Enkidu ili Gilgameš, jer je prva noga na kojoj stoji naša kultura antika (a ne babilonska kultura u kojoj je *Gilgameš* najvažniji ep). S druge strane, svi znaju tko je Jahve ili Isus jer je druga noga naše kulture kršćanstvo, a lik božanstva zvanog „kralj majmuna” nije šire poznat jer ne pripadamo kineskoj kulturi. Zajedničke su nam ideje (npr. u 18. i 19. st. stvorena je ideja nacije kako je danas shvaćamo), umjetničke epohe i umjetnički kanon (npr. svaka europska zemlja prošla je kroz epohu renesanse, baroka, klasicizma...), i svjetonazor i njegova hijerarhija vrijednosti.¹⁵

¹⁵ Milivoj Solar to će definirati ovako: „Europska kultura označuje prostor Europe koji dijeli zajednička znanja, ideje i tzv. velike umjetničke epohe, na kojem se

Idući unazad po vremenskoj crti povijesti europske kulture, najlakše je pratiti umjetnička razdoblja jer postoji točka na kojoj se moramo zaustaviti, dakle početak. To su Homerova *Ilijada* i *Odiseja* iz 8. stoljeća prije Krista kao temelj grčke pisane kulture. Budući da možemo dokazati utjecaj, odnose i zajedničko znanje od tog vremena do danas, pripadamo istoj kulturi.

2.3. Što je svjetonazor ili kako definirati Boga/svijet/nas?

Svjetonazor,¹⁶ koji se spominje u ovom članku, nadindividualna je kategorija (što znači da se rađamo u tu kategoriju i usvajamo je od samog rođenja) koja definira naš odnos prema:

1. svijetu iznad nas (cjelina duhovnog i materijalnog svijeta, istina o Bogu, život poslije smrti, smisao života);
2. svijetu oko nas (društvo kao zajednica ljudi kojima pripadamo nekrvnim vezama, politika);
3. svijetu u nama (tko sam ja i koji je smisao mog života, moje obitelji kojoj pripadam krvnim i rodbinskim vezama).

Tablica 3: Svjetonazor

Određuje	Definira	Sadržaj
Identitet svijeta	naš odnos prema onome iznad nas	sveukupni duhovni i materijalni svijet
Identitet društva	naš odnos prema onome oko nas	šira, nekrvna, zajednica kojoj pripadamo (društvo i/ili država)
Identitet osobe	naš odnos prema onome u nama	ja i zajednica kojoj pripadam krvnim ili obiteljskim vezama

Često nam se čini da na nas i društvo najviše utječu politika, gospodarstvo i/ili osobni odnosi. No svjetonazor kao najjača snaga

moгу dokazati suutjecaji i suodnosi, a traje od antike do danas.” Milivoj Solar, *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003., 45.

¹⁶ Dvije su važne knjige na tu temu: James W. Sire, *Izazov svjetonazora*, STEPress, Zagreb, 2001. i Robert Torre, *Ima li života prije smrti?*, Media Bar, Zagreb, 2018.

gotovo je neprimjetan, a on je iznad svega (i politike, i gospodarstva, i osobnih odnosa) jer određuje identitet svijeta/društva/osobe. Svjetonazor definira ulogu, svrhu i smisao tih triju razina u našem životu i vrlo je važan jer oblikuje naše mišljenje, određuje naše ciljeve i utječe na naše djelovanje. On uspostavlja osnovnu hijerarhiju vrijednosti jednog društva i upravo je on najmanji zajednički nazivnik pojedine civilizacije. Svjetonazor i njegova hijerarhija zajednički su cijeloj Europi bez obzira na političke, ekonomske i druge razlike pojedinih zemalja i to je ono po čemu se razlikujemo od koje druge civilizacije.

Pitanje je koliko je svjetonazora dominiralo u europskoj kulturi i koji su to svjetonazori bili? Bila su tri svjetonazora: antički, kršćanski i sekularistički (ateistički), koji i danas vlada.

3. DVA VELIKA SVJETONAZORSKA REZA ILI KRŠĆANSTVO VS. ATEIZAM

3.1. Hijerarhija vrijednosti kršćanskoga svjetonazora ili važnost spasa duše

U povijesti naše kulture postoje dva velika svjetonazorska reza. Nakon antičkog vremena (i njihova svjetonazora) dolazi novi, kršćanski svjetonazor koji je na temelju vjerskih istina (dôgmā) uspostavio hijerarhiju vrijednosti.

Na prvoj razini „ono iznad nas” jest svijet u značenju svega što postoji (i nebo i zemlja), a osnovna mu je karakteristika smisao jer je svijet dio Božjeg nauma. Svijet je stvorio svemogući i dobri Bog kao dio svojega plana i prema njemu ima odgovornost. Predstavnik te razine jest Bog, ali Isus Krist, Sin Božji koji se utjelovio i živio kao čovjek. Osnovna je vrijednost te razine ljubav, i to ona bezuvjetna, jer je Bog iz ljubavi stvorio ljude, a Božji je Sin iz ljubavi – smrću na križu – otkupio te ljude.

Na drugoj razini (svijet oko nas) nositelj identiteta društva jest država (kao zajednica ljudi koji nisu u rodbinskim odnosima), čija je temeljna karakteristika stabilnost (jer je uređena po pravednim i jasnim pravilima koja proizlaze iz vladajućeg Božjeg nauma i Božjeg plana), bez obzira na njezinu veličinu (od grada i feuda do kraljevstva ili Svetoga Rimskog Carstva). Predstavnik je kralj, a osnovna je vrijednost služenje. Time kralj na ljudskoj razini odslikava Isusovu odgovornost i ispunjavanje dužnosti

Tablica br. 4: Hijerarhija vrijednosti kršćanskoga svjetonazora^{<2>}

Svjetona- zor defi- nira naš odnos prema	NAJVAŽNIJE U ČOVJEKU: DUŠA CILJ: SPAS DUŠE osobni predstavnici, odgovornost prema poziciji, jasne vrijednosti				
	Okolina	Karak- teristika	Pred- stavnik	Vrijednost	Dominant- na epoha
Onome iznad nas (svijet) →	Božji naum (duh)	smisao	Isus Krist	ljubav	srednji vijek (prikaza- nja)
Onome oko nas →	prikazanja AFIRMIRAJU kreposti odnosa prema Bogu: vjera, ufanje, ljubav (bogoslovne/teološke kreposti) IZAZIVAJU EMOCIJE: radost, zahvalnost				
	država	stabil- nost	kralj	služenje/ dužnost	barok (dra- ma plašta i mača)
Nama samima →	drama plašta i mača AFIRMIRA kreposti odnosa prema društvu: pravednost, razboritost (stožerne/ljudske/umne kreposti) IZAZIVA EMOCIJE: zadovoljstvo, sigurnost				
	obitelj (osoba)	čast/ doličnost	otac	poslušnost	18. i 19. st. (građanska drama)
	građanska drama AFIRMIRA kreposti odnosa prema nama: umjerenost, duševna jakost (stožerne/ljudske/umne kreposti) IZAZIVA EMOCIJE: ljubavi, bliskosti				

prema Bogu jer kralj treba služiti podanicima koje mu je Bog povjerio. Kralj treba raditi za njihovo dobro.¹⁷

¹⁷ Odatle i uvjerenje da političari trebaju raditi za opće dobro i naše razočaranje sva-ki put kad otkrijemo da nisu takvi.

Na trećoj razini „odnos prema nama” jest obitelj kojoj osoba pripada i unutar koje se ostvaruje, a osnovna joj je karakteristika čast ili doličnost. Predstavnik je te razine otac kao zaštitnik obitelji, a osnovna je vrijednost poslušnost osobe temeljima obitelji.

U kršćanskom svjetonazoru najvažnije u životu čovjeka bilo je spas duše i sve je bilo podređeno tome, a moglo se postići čineći dobro i darivajući se drugima, bez obzira na kojem se dijelu društvene ljestvice nalazio pojedinac. Umjetnost je afirmirala hijerarhiju vrijednosti, ali se izbor tema i glavnih likova mijenjao. Prva razina, prikaz Božje namjere sa svijetom i transcendentnim likovima koji mu u tome pomažu (Krist, anđeli, demoni, sveci itd.), dominantan je sadržaj srednjevjekovne umjetnosti glavne struje (u kazalištu su to prikazanja, *sacra rappresentazione*: misteriji, mirakuli i moraliteti, npr. *Prikazanje života i smrti sv. Lovrinca mučenika*). Druga razina (svijet oko nas) dominira scenom u baroku, koja prikazuje kraljeve i plemstvo i njihovu vladavinu (paradigmatičko djelo žanra drame plašta i mača jest *Život je san* Pedra Calderóna de la Barce). Treća razina (svijet u nama) bila je tema drame glavne struje 18. i 19. stoljeća: građanske (melo)drame i pučke drame, koje su prikazivale obiteljske situacije i probleme. U hrvatskom kazalištu paradigmatičko je djelo *Graničari* Josipa Freudenreicha.

3.2. Kršćanska poruka ili milosrdni Bog koji dopušta osobni izbor između dobra i zla

Kako je rečeno, kazalište je 15 stoljeća (u antici¹⁸ i srednjem vijeku¹⁹) bilo sveto, a nakon toga su prevladale svjetovne teme slijedeći promjene u društvu. No bez obzira na to tko je glavni lik na sceni (Bog, kralj ili otac), u afirmativnim je epohama u podtekstu ista hijerarhija vrijedno-

¹⁸ Usp. Sanja Nikčević, Povezanost vjere i kazališta u Staroj Grčkoj ili od jarčeve krvi na žrtveniku do katarze kao pomirenja s bogovima, u: Mario Kevo, Ivan Majnarić i Suzana Obrovac Lipar (ur.), *Marinov zbornik*, HKS, Zagreb, 2022., 887–898.

¹⁹ Usp. Sanja Nikčević, Rascjep između vjere i umjetnosti danas: kazališni primjeri i mogući putovi izlaska, u: Tonči Matulić, Mario Cifrak, Ružica Razum, Nenad Malović i Andrea Filić (ur.), *50. obljetnica svečanog otvaranja i početka Drugoga vatikanskog koncila (1962. – 2012.)*, zbornik radova teološkog simpozija održanog u Zagrebu od 15. do 17. studenog 2012., Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Kršćanska sadašnjost, Glas Koncila, Zagreb, 2015., 287–306.

sti i isti svjetonazor koji šalje specifično kršćansku poruku sastavljenu od četiri elementa:

1. drama prikazuje svijet kao smisleno mjesto pod budnim okom milosrdnog Boga Svevišnjega i s čovjekom kao dijelom toga sustava,
2. u tome svijetu postoji svima jasna razlika između dobra i zla, pri čemu je zlo grijeh,
3. junak ima pravo izabrati između dobra i zla jer postoji slobodna volja, pa čak i kad je junak nevina žrtva koja ne može izbjeći zlo, može odabrati kako se nositi s time (hoće li mrziti i osvećivati se, oprostiti, preboljeti itd...).
4. izabere li zlo, junak ima mogućnost izlaza jer ovim svijetom vlada dobri i milosrdni Bog.²⁰

Čitavo vrijeme vladavine kršćanskog svjetonazora u umjetnosti su isticali pozitivni primjeri (koji su uspijevali napraviti dobar odabir) kao poticaj, a negativni (koji nisu uspjeli) kao opomena. Bez obzira na probleme junaka ili na vrstu kraja (sretan ili tragičan), sve što se prikazuje na sceni u tim afirmativnim epohama služi publici na pouku kako živjeti (didaktička uloga književnosti) i za osnaživanje publike (ritualna uloga) pročišćenjem osjećaja, tj. katarzom,²¹ koja je i nakon antike ostala svrha kazališta.

No sve se to (i sretan kraj, i katarza sama, i didaktika, i ritualna uloga) uvijek doživljavalo iz perspektive slijeđenja hijerarhije vrijednosti (i u antici i u kršćanstvu). U kršćanstvu su to bili ljubav/služenje/poslušnost iz dužnosti/odgovornosti/doličnosti kao put ostvarenja osnovnog cilja glavnog junaka (ali i publike) – spasa duše. Te su poruke nosili žanrovi koji su vladali u vremenima afirmativnih epoha (srednji vijek, barok,

²⁰ Antička poruka ima svijet kojim vladaju okrutni bogovi i sudbinu (fatum) koja pobija mogućnost slobodne volje i izbora. Modernizam ima svijet bez Boga pa zato nema jasno postavljenu razliku dobra i zla, a kako prikazuje samo zlo, odnosno raspad društva u kojem su svi likovi destruktivni (da ne kažem zli), ukida mogućnost izbora jer svaki izbor junaka završi propašću. U tom svijetu izlaz iz zla ne postoji.

²¹ Katarza je u Grčkoj imala ritualno značenje: žrtva kao pročišćenje grijeha prema bogovima, dakle imala je funkciju kršćanske ispovijedi. Upravo je zato Aristotel spominje kao svrhu kazališta, kao pomirenje ne samo pojedinca nego i zajednice prema bogovima. Usp. Sanja Nikčević, Katarza: pročišćenje emocija ili grijeha?, u: *Kalendar svetog Ante 2025*, Sarajevo, 2024., 237–244.

građansko kazalište) pa je zato kazalište tada bilo doslovno životno važno, a svi su ga mogli pratiti i razumjeti jer je govorilo o temeljnim vrijednostima društva iz vladajućega općeprihvaćenog svjetonazora. Svi su išli u kazalište, a svi pismeni čitali sve što je bilo napisano; nepismeni su pak učili napamet.

Razvoj umjetnosti (pa tako i kazališta) u Europi ide smjenom epoha koja se najčešće zbiva po načelu suprotstavljanja. Tako su se tim izrazito afirmativnim epohama prema vladajućem svjetonazoru suprotstavljale tzv. „oponašateljske” epohe jer je uzor tih epoha bio u nekom drugom umjetničkom sustavu, najčešće antici (renesansa i klasicizam)²² te u pretkršćanskim mitovima (romantizam). Budući da je i dalje u društvu vladao kršćanski svjetonazor, umjetnost je dobila drugu ulogu i razdvojila publiku: više nije bila ritualna (za sve i svima važna), nego je služila kao posebna vrsta zabave za odabrane i obrazovane. Neobrazovanima se moralo „objasniti” zašto je to važno!

3.3. Sekularistički svjetonazor ili Boga nema, a kralj i otac su pokvareni

Drugi veliki svjetonazorski rez (koji nitko nije očekivao) u Europi bila je pobjeda novoga, sekularističkog svjetonazora na kraju II. svjetskog rata. U 18. stoljeću pojavila se nova, vrlo revolucionarna, ideja ateizma u značenju nevjerovanja u Boga, odnosno nepostojanja Boga.²³ Na toj temeljnoj ideji oblikuje se novi svjetonazor koji danas zovemo sekularističkim i koji ima drukčiju hijerarhiju vrijednosti.

Novi je svjetonazor Boga i transcendenciju protjerao iz javne u privatnu sferu. U svojoj hijerarhiji vrijednosti na prvoj razini (svijet iznad nas) nositelj je identiteta „priroda kao kreator svijeta”, a evolucija je način razvoja svijeta pa je zato i njegova osnovna karakteristika. Istina koja se može egzaktno dokazati (razumom i uz pomoć Aristotelovih pet

²² Usp. Milivoj Solar, *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003., 118.

²³ Do tada je riječ *ateist* (*a-theos*, onaj koji nema boga) označavala osobu koja vjeruje u Boga, ali ne našeg. Turci su kršćanina nazivali *kaurin*, što je značilo ‘nevjernik’, a kršćani su Turčina zvali *infidele* ili nevjernik, iako su obje kulture vjerovala u Boga. Ideja da nema Boga doslovno nije postojala. Svi su vjerovali u neku transcendentalnu dimenziju svijeta, u bića koja iz te dimenzije na ovaj ili onaj način utječu na naš život i materijalni svijet.

osjetila: vida, sluha, njuha, dodira i okusa) temeljna je vrijednost te prve razine, a znanstvenik je postao glavni predstavnik te istine.

Na drugoj razini (svijet oko nas) umjesto pravedno uređene „države”, nositelj identiteta postaje „društvo” s nedefiniranim središtem moći. Osnovna je karakteristika te razine promjena, a osnovna vrijednost kritičnost. Posljedica je to uvjerenja da će istinita i objektivna (dakle racionalna i znanstvena) prezentacija društvenih problema i mana naporima samih ljudi, uz pomoć znanosti i tehnologije, dovesti do poboljšanja društva. Cilj je te razine napredak ili promjena društva na bolje (slijedeći ideju evolucije na toj društvenoj razini). Glavni predstavnik te razine postaje hrabri kritički intelektualac (a kasnije i hrabri kritički umjetnik), koji oštrom kritikom ukazuje na nepravilnosti i tako pridonosi unapređenju ili boljitku društva.

Na trećoj razini (svijet u nama) nositelj je pojedinac (ne više osoba), a temeljna je vrijednost pobuna pojedinca protiv ograničenja na svim razinama (Bog, država, obitelj) u borbi za slobodu, što je i cilj te razine. Pojedinac je postao centar svijeta, a sve je podređeno njegovu boljitku. Opći je cilj svih triju razina sreća pojedinca na zemlji, koja će se postići oslobođanjem od dosadašnjih, (kršćanskih) ograničenja i „okova” na svim trima razinama.

Novi svjetonazor počeo je s Francuskom revolucijom, enciklopedistima i prosvjetiteljstvom u 18. st., a borba je bila duga i teška, trajala je gotovo dva stoljeća jer ga je reprezentirala manjina u društvu. Novi svjetonazor vodio je bitku protiv staroga (koji su predstavljali Katolička Crkva i Habsburgovci kao katolički vladari) svim sredstvima, a uz medije i obrazovanje najsnažnije oružje bila je – kultura, odnosno umjetnost. Zato je Otto von Bismarck rat protiv Katoličke Crkve, koji je on vodio u Njemačkoj, nazvao *Kulturkampf* (kulturni rat). Očito su svi bili svjesni da se promjena ljudske svijesti, a onda i društvene promjene, mogu učinkovito postići kulturom jer umjetnost najsnažnije može promijeniti svijest i mišljenje ljudi.²⁴

²⁴ Usp. Christopher Clark i Wolfram Kaiser (ur.), *Culture Wars. Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*, Cambridge University Press, 2009. Knjiga dokazuje doslovno postojanje rata protiv Katoličke Crkve i Habsburške Monarhije kao njezina čuvara koji su vodile snage koje zagovaraju novi, sekularistički svjetonazor koji je vođen medijima i umjetnošću, dakle kulturom.

Tablica br. 5: Hijerarhija vrijednosti sekularističkoga svjetonazora^{<2>}

NAJVAŽNIJE U ČOVJEKU: RAZUM CILJ: KORIST/DOBROBIT					
Svjetonazor definira naš odnos pre- ma →	Osobni predstavnici vladaju (političari), ali se pozivaju na istine i spoznaje i prebacuju odgovornost na druge				
	Okolina	Karakte- ristika	Predstavnik	Vrijednost	Stilska tendencija/ pravac
Onome iznad nas →	priroda/ materija	evolucija	znanstvenik	istina (spo- znaja)	ekspresioni- zam
ekspresionizam					
RUŠI (razara/dokida): sliku svijeta kao Božjeg nauma, Boga kao stvoritelja i kreposti odnosa prema Bogu: vjeru, ufanje, ljubav					
NAMEĆE (otvara prostor za mane koje vode u grijeh): idolopoklonstvo, očaj, pohlepu					
IZAZIVA EMOCIJE: strah					
Onome oko nas →	društvo	napredak	intelektua- lac/umjetnik	kritika	realizam
realizam					
RUŠI (razara/dokida): sliku društva kao mjesta opće sigurnosti i kralja kao zaštitnika					
te kreposti odnosa prema društvu: pravednost, razboritost					
NAMEĆE (otvara prostor za mane koje vode u grijeh): ludost, nepravednost					
IZAZIVA EMOCIJE: bijes (ljutnja), mržnja					
Nama samima →	ja	sloboda	pojedinač/ja	pobuna	moderni- zam
modernizam					
RUŠI (razara/dokida): sliku obitelji kao mjesta sigurnosti pojedinca i oca kao zaštitničke figure te kreposti odnosa prema nama: umjerenost, duševna jakost					
NAMEĆE (otvara prostor za mane koje vode u grijeh): bludnost, nepostojanost					
IZAZIVA EMOCIJE: sram, tuga					

Budući da je kršćanski svjetonazor vladao stoljećima, logično je da su, želeći uvesti novi svjetonazor, novi umjetnički pravci svjesno i namjerno rušili sve razine kršćanskog svjetonazora. Tako je ekspresionizam rušio prvu razinu svjetonazora ili sliku svijeta kojim upravlja milosrdni Bog prikazujući svijet kojim vlada glupi, zli, hladni ili nepostojeći Bog (npr.

u Hrvatskoj Miroslav Krleža u dramama *Adam i Eva, Legende*).²⁵ Realizam je rušio drugu razinu ili sliku društva kao smislene organizacije prikazujući društvo prepuno zlih i pokvarenih ljudi na svim razinama društva (npr. drame Miroslava Krleže *Vučjak* i *Gospoda Glembajevi* u kojima su zli svi, i oni bogati koji gaze siromašne na cesti, ali ni ti siromašni nisu puno bolji). Modernizam je rušio treću razinu kršćanskog svjetonazora, sliku obitelji kao mjesto snage za pojedinca prikazujući isključivo disfunkcionalne obitelji čiji članovi uništavaju jedni druge (npr. drame Miroslava Krleže *U agoniji* i opet *Gospoda Glembajevi*). Ti su smjerovi namjerno prikazivali destruktivnu pobunu pojedinca kao jedinu razumsku opciju reagiranja u ružnu i zlu svijetu u kojemu živimo.

Naravno da u toj slici nije bilo ni malo dobra, svjetla, a ni pozitivnog lika²⁶ jer se to smatra reliktom kršćanske poruke i svjetonazora i prezire. Naravno, u tom svijetu nema izlaza ni za koga, bogati su pokvareni, siromašni primitivni... Pisci nam poručuju da je to svijet koji jednostavno treba zatrti i izgraditi novi!

3.4. Pobjeda sekularističkog svjetonazora ili pomor kršćanskih vrijednosti

Borba nije bila laka i, kako reko, trajala je dva stoljeća. Umjetnost pisana iz sekularističkog svjetonazora bila je u manjini. Još u prvoj polovici 20. stoljeća činila je manje od 10 %²⁷ repertoara nacionalnih

²⁵ O rušenju slike Boga u ekspresionizmu vidi: Ivica Matičević, *Raspeti Juda. Pristup biblijskom predlošku u drami hrvatske avangarde*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.

²⁶ Ponovno čitajući Miroslava Krležu, njegove *Gospodu Glembajevi* i *Vučjaka*, iznenadila sam se kako su me učili da je Leone iz *Glembajevih* predivan čovjek, intelektualac kojega guši pokvarena aristokratska sredina te da je Horvat iz *Vučjaka* predivan intelektualac kojega guši seoska primitivna sredina, a obojica su takvi da je njihovo ponašanje vrlo daleko od dobrote i plemenitosti (promiskuitet, bludničenje, prevare, krađe, laži, iskorištavanje drugih...).

²⁷ Freudreichovi *Graničari* igrali su u HNK-u u Zagrebu pune osamdeset i tri godine (1857. – 1940.), s 269 izvedbi, tako da su u toj predstavi igrale četiri generacije glumaca obitelji Freudreich. Tekst je imao nebrojeno premijera i izvedbi po cijeloj Hrvatskoj i izvan nje jer je preveden na nekoliko jezika. Subverzivni naslovi (od Ibsena do Krleže) imali su tri do pet, a vrlo rijetko desetak izvedbi. Vidi u: Hećimović, Branko (ur.), *Repertoar hrvatskih kazališta 1840–1860–1980* (knjiga I, II), Globus, JAZU, Zagreb, 1990., 36–160.

kazališta diljem Europe, a nije bila ni prihvaćena: publika je protestirala, kritika ih je negativno ocjenjivala. To i ne čudi jer je kod ljudi općenito, a i kod većine mislilaca i intelektualaca, do kraja II. svjetskog rata dominirao katolički svjetonazor,²⁸ tako da je novih modernističkih ili sekularističkih mislilaca bilo tek 10-ak posto.²⁹ Kršćanski intelektualci nove sekularističke pravce i modernizam uopće nisu smatrali prijetnjom. Te su pisce smatrali nezrelim mladim ljudima, a njihovo pisanje nešto poput pubertetskog bunta talentiranih mladih ljudi koji će ih proći „jer nije dobro ni za pisca ni za publiku da prikazuju svijet bez Boga”³⁰.

Unatoč tome nakon II. svjetskog rata sekularistički svjetonazor doslovno je zavladao u cijeloj Europi (pa i demokršćanskim zemljama), što se odrazilo i na medije, i na obrazovanje, i na umjetnost. U cijeloj Europi dogodio se ozbiljan pomak u intelektualnom svijetu. „Stari” intelektualci, novinari, umjetnici, profesori izbačeni su sa svojih pozicija. U istočnoj Europi to je učinio komunizam kao otvoreno ateistička ideologija koja je javno prognala sve intelektualce drukčijeg mišljenja.³¹ Međutim, isto se dogodilo i u zapadnoj Europi tijekom procesa „denacifikacije” (odnosno „čišćenja” društva od nacističkih suradnika), iako većina „starih” intelektualaca uopće nisu bili kolaboracionisti nacista,

²⁸ Za hrvatske prilike vidi u knjizi: Vladimir Lončarević, *Književnost i hrvatski katolički pokret*, Alfa, Zagreb, 2005., gdje se vrlo jasno pokazuje bogatstvo i prevlast katoličke misli.

²⁹ Možda je najbolji dokaz omjera snaga činjenica da se 1900. na poziv pape Leona XIII. u Hrvatskoj 160 000 mladih posvetilo Srcu Isusovu tako da su se upisali u posvetnu knjigu imenom i prezimenom, a da je 12 intelektualaca modernističke orijentacije intenzivno pisalo protiv toga. Zvali su ih antiapostoli i smijali im se. Usp. Božidar Nagy, Stota obljetnica posvete hrvatske mladeži Srcu Isusovu 1900., *Obnovljeni život* 55 (2000.) 2, 233–247.

³⁰ Usp. Ljubomir Maraković, *Katolički idealizam i realizam*, Glas Koncila, Zagreb, 2009.

³¹ U Hrvatskoj je više od dvije trećine intelektualaca ubijeno, zatvoreno ili protjerano. Popis imena vidi u: Vladimir Lončarević, Hrvatska katolička književnost, *Kroatologija* 8 (2017.) 1–2, 1–29. Josip Grbelja pobrojio je što se dogodilo s novinarima nakon II. svjetskog rata: Hrvatska je 1940. imala 330 novinara, a 1945. 131 novinar je emigrirao, 100 je dobilo doživotnu zabranu pisanja, 45 je promijenilo profesiju, 38 je ubijeno, a 27 je dobilo pravo pisanja. Ako je omjer 314 naprama 27, to znači da je na životu i u radu ostalo samo 10 % „starih” novinara. Usp. Josip Grbelja, *Uništeni naraštaj. Tragične sudbine novinara NDH*, Regoč, Zagreb, 2000.

nego samo javne osobe koje se nisu htjele/mogle odreći starih uvjerenja i svjetonazora.³²

Novi intelektualci koji su zauzeli vodeće pozicije u društvu prihvatili su novi svjetonazor, redefinirali svijet prema njemu i nametnuli tu sliku kao „istinu” kroz znanost, obrazovanje i umjetnost, uspostavivši i novi umjetnički kanon. U povijesti umjetnosti ostale su nam sve dotadašnje epohe, ali ih drukčije vrednujemo. Danas veličamo oponašateljske epohe (renesansa, klasicizam, romantizam),³³ a umanjujemo važnost afirmativnih: od prijezira prema srednjem vijeku („mračni” srednji vijek, „počeci pismenosti na narodnom jeziku bez vrijedne književnosti”), tumačenja baroka kroz formalne osobine („nerazumljiva poezija, neumjerenost kićenosti i pretile žene u slikarstvu”) ili podcjenjivanja građanskog kazališta („tipska i stereotipna” djela), do te mjere da za tu epohu nemamo ni generički termin. Iz kanona su izbačena dominantna djela afirmativnih epoha (npr. prikazanja ili viteški romani srednjeg vijeka, melodrame građanske epohe), a u kanon su ušla djela koja smatramo kritikom društva iz sekularističke pozicije (npr. Cervantesov *Don Quijote* koji parodira viteške romane), ili u kojima se prikazuje pobuna pojedinca protiv bogova i društva u ime postizanja slobode. Ako to nije osnovno značenje djela, a želimo ga imati u kanonu (npr. antičke drame), mi ga danas tako tumačimo jer je to jedini način da ga „uklopimo” u novi kanon.³⁴

³² Da intelektualci nisu razumjeli što se želi od njih, dokazuje Gabriel Marcel, jedan od najuglednijih predratnih francuskih profesora koji je 1958. godine napisao: „Do danas nitko nije mogao zamisliti da će umjetnost biti protiv Boga!” Usp. Gabriel Marcel, *Théâtre et Religion*, Pariz, 1958., 15. Dakle katolički intelektualci u zapadnoj Europi ni 10 godina nakon kraja II. svjetskog rata nisu shvatili što se dogodilo!

³³ Usp. Milivoj Solar, *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003., 117.

³⁴ Najbolji primjer toga suvremeno je tumačenje Sofoklova *Kralja Edipa* kojeg smatramo borcem za istinu po cijenu vlastita života (potraga za ubojicom Laja) jer „izgara zbog plamene strasti traženja istine”, kako kaže Albin Lesky, iako Edipu u drugoj sceni prorok Tiresija kaže da je on ubojica Laja i Edip cijelu dramu pobija tu istinu unatoč tome što zna da je ubio pet ljudi ispred grada, od kojih je jedan bio stariji i ugledan. Edipovu krivnju u drami jasno izgovara i komentira kor kao glasnogovornik pisca i društva, ali se to danas izbacuje i iz tumačenja i iz izvedbi.

U svim se europskim kazalištima, gotovo drugi dan nakon završetka II. svjetskoga rata, dogodio oštar repertoarni rez.³⁵ Doslovno su izbačeni svi afirmativni žanrovi koji sadrže elemente kršćanske poruke. Djela koja na bilo koji način govore pozitivno o svijetu oko nas (sretnim krajem, vjerovanjem da svijet ima smisla unatoč nesretnu kraju, vjerovanjem u postojanje dobra, slobode izbora...) proglašena su „nerealnima” ili „pukim i praznim” podilaženjem publici. Djela su se prestala postavljati ili objavljivati,³⁶ a njihove autore se „kaznilo” zabranom pristupa u krug „pravih umjetnika” koji djeluju u glavnoj struji.

S druge strane, doslovno su zavladaali sekularistički žanrovi (ekspresionizam, realizam, modernizam i modernistički krakovi) koji vladaju do danas.³⁷ Nakon što je kanon u čitavoj Europi počišćen prema vrijednostima novog svjetonazora, iz ta tri vladajuća žanra politika je izabrala vrh kanona koji postaje neprikosnoveni uzor (paradigma). U Hrvatskoj je tako vrh kanona postao Miroslav Krleža.³⁸

Vrh kanona, kanon, njegova poruka i vrijednosti nameću se dalje repertoarima, uvjetima natječaja, temama festivala. Umjetnici se trude

Usp. Albin Lesky, *Povijest grčke književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2001., 287.

³⁵ Za hrvatske kazališne repertoare vidi knjige: Branko Hećimović (ur.), *Repertoar hrvatskih kazališta 1840–1860–1980* (knjiga I, II), Globus, JAZU, Zagreb, 1990.; Branko Hećimović (ur.), *Repertoar hrvatskih kazališta 1840–1860–1980* (knjiga III), HAZU, Zagreb, 2002.

³⁶ Kad sam za potrebe kolegija *Povijesti drame i kazališta* željela predavati primjere iz građanske drame, imala sam ozbiljnih problema da pronađem objavljene reprezentativne drame. Nešto se moglo naći zahvaljujući ediciji Stoljeća hrvatske književnosti, a meni je najkorisnija bila antologija koju je sastavio Nikola Batušić *Pučki igrokazi 19. stoljeća* (Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1973.). Tu su objavljeni i *Graničari* Josipa Freudenreicha koje i danas predajem kao paradigmatičko djelo hrvatske pučke drame.

³⁷ Danas u kazalištu vladaju redatelji pa je tako Branko Brezovac vrh kazališnog ekspresionizma (rušenje slike svijeta kao Božjeg nauma), Oliver Frljić vrh realizma (optuživanje društva za neoprostive grijeh), a Ivica Buljan vrh modernizma (prikaz destruktivnih obitelji).

³⁸ Miroslav Krleža bio je blizak prijatelj glavne političke ličnosti bivše Jugoslavije, Josipa Broza Tita, što je utjecalo na njegov izbor vrha kanona, iako imamo i boljih pisaca koji su pisali slijedeći novi svjetonazor (npr. Marijan Matković). Usp. Sanja Nikčević, *Mit o Krleži ili krležoduli i krležoklasti u medijskom ratu*, Matica hrvatska, Zagreb, 2016.

postati „hrabri kritičari društva”, ali su im određene teme o kojima se govori i za to ih nagrađuju – pozicijom u glavnoj struji, nagradama, gostovanjima, izdašnim državnim financiranjem...³⁹ Skandinavske su zemlje na vrh kanona postavile Henrika Ibsena proglašivši *Noru* prvom pravom građanskom dramom, iako su građani na sceni bili do tada puna dva stoljeća, no ovo je bila prva koja se uklopila u novi svjetonazor. Naravno da je na premijeri izazivala nered i proteste. Nijemci su pak izabrali Bertolta Brechta, poznatog i po razaranju pučke drame tako da je uzimao njezinu formu i punio je drugim sadržajem i porukom.

4. ZAKLJUČAK ILI KAZALIŠTE BEZ LIJEPOG/DOBROG/SVETOG ZAVRŠI U SLIJEPOJ ULICI

4.1. Bît stvari ili lijepo, dobro i istinito

Ono što odmah na prvi pogled začuđuje kad se pogleda neka predstava glavne struje (ili pročitati roman koji je dobio sve velike nagrade i medijska glavna struja puno ga hvali) jest količina ružnoće i nedostatak lijepog ili dobrog u njoj. Kako je to moguće kada literaturu još uvijek zovemo beletristika ili „lijepa književnost”? Dakle lijepo se povezivalo s umjetnosti, ali sad ga u njoj nema, a termin beletristike nekako je „pao” u značenju, postao je oznaka za „laku književnost”.⁴⁰ Pitanje je zašto je lijepo/dobro/sveto u umjetnosti bilo i kamo je nestalo? I zašto nam je toliko važno da toga bude? Zato što je lijepo, dobro, istinito i sveto u temelju naše civilizacije.

Platonu, kao jednom od triju najvažnija antička filozofa, ideje su bile izvor svega. Najvažnija je bila ideja Dobroga, a odmah uz nju ideja Lijepoga i ideja Istinitoga. Povezanost tih triju ideja Platon objedinjuje u pojam „najvišega dobra”, što bi odgovaralo definiciji današnje predodžbe Boga. Platonu su te tri ideje definicija biti svega jer smatra

³⁹ Usp. Sanja Nikčević, Nametanje kanona danas u svijetu. Uvjeti ulaska u glavnu struju ili hajdemo naći nešto ružno u vlastitom domu, u: Sanja Nikčević, *Istina i laži o kanonu ili kako smo zbog svjetonazora izgubili pravo na lijepo/dobro/sveto u umjetnosti*, Citadela libri, Zagreb, 2021., 97–129.

⁴⁰ Usp. Milivoj Solar, *Laka i teška književnost*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005.

da bi nešto bilo to što jest – mora biti dobro, lijepo, istinito:⁴¹ od tanjura do kazališne predstave.

U srednjem je vijeku Toma Akvinski to nastavio; definirao je biće/bitak uz pomoć transcendentala koji su „određenja koja nužno proizlaze iz bitka i koja ga nužno prate”,⁴² a nabrojio ih je četiri: jedno, dobro, istinito, lijepo (*unum, bonum, verum, pulchrum*). Dakle da bi nešto bilo nešto, pa tako i kazalište, i u srednjem vijeku trebalo je biti dobro, lijepo, istinito.

Tablica 6: Usporedba bîti stvari u antici i srednjem vijeku

BÎT (svih) STVARI	
ANTIKA	SREDNJI VIJEK
Platon	Toma Akvinski
najvažnije ideje	transcendentali
	<i>unum</i> (jedno)
dobro	<i>bonum</i> (dobro)
lijepo	<i>pulchrum</i> (lijepo)
istinito	<i>verum</i> (istinito)

Budući da je tako bilo u antici i srednjem vijeku, ne čudi da su kategorije lijepo/dobro/istinito kao bît djela, uz katarzu (pročišćenje emocija) kao svrhu kazališta, dvije i pol tisuće godina bile nužan temelj djela od kojeg su se onda očekivale i umjetničke karakteristike kvalitete. Nakon pobjede sekularizma nije izbačena samo umjetnost, nego i „stara” teorija⁴³, pa je nova teorija upravo te temeljne pojmove bîti umjet-

⁴¹ O tome Platon govori u dijalogu *Gozba ili Simpozij*. Usp. Platon, *Eros i filia*, Demetra, Zagreb, 1996., dvojezično izdanje dvaju dijaloga: *Simpozij ili o ljubavi i Fizis ili o prijateljstvu*, u prijevodu i uz predgovor Zdeslava Dukata.

⁴² Usp. Anto Gavrić, *Transcendentali – razvoj nauka i pojmovna problematika*, u: Anto Gavrić i Ivan Šestak (ur.) *Veritas vitae et doctrina. U potrazi za istinom o čovjeku i Bogu*, zbornik u čast Hrvoja Lasića, OP, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, Zagreb, 2012., 153. Naravno da postoji razlika između Platonova i srednjovjekovnog poimanja tih četiriju kategorija u koju ovdje ne ulazim jer me zanima zajednički dio značenja i sličan odnos društva prema umjetnosti.

⁴³ Osim epoha, žanrova i djela iz novog kanona izbačena je i teorija koja je objektivno analizirala izbačeno jer su izbačeni i kriteriji vrjednovanja umjetnosti koji su vrije-

nosti proglasila kriterijem za odbacivanja djela jer su svi ti pojmovi poistovjeđeni s nekom negativnom odrednicom: lijepo je postalo „kič“, dobro je „razotkriveno“ kao licemjerje, a ono istinito koje je u Platona i Tome Akvinskog označavalo povezanost s najvišim (odnosno sa svetim) postalo je laž. Kao kriterije vrednovanja ostavili smo samo „oštru kritiku društva“ u ime nove istine (koja je bez duhovne dimenzije) i korisnosti (ali isključivo ako je kritika društva slijedila sekularističke stavove). Da bi umjetnost bila kvalitetna, danas tražimo od nje isključivo jednu vrstu poruke kao istinu: da svijet nema smisla, da je društvo pokvareno, a obitelj uništava pojedinca. To se nagrađuje, ostalo kažnjava. Zašto? Zato što je svjetonazor izbacio Boga, a lijepo/dobro/sveto/istinito je vezano uz njega.

4.2. Papin apel ili umjetnik kao Božji suradnik

Rekla sam da je umjetnost dva puta proizašla iz svetog (tragedije u Grčkoj i prikazanja u srednjem vijeku) te da je bila sveta u prvim dvjema temeljnim epohama naše kulture. No i kasnije je vladala kršćanska poruka jer je slika svijeta uvijek bila iz kršćanskog svjetonazora i pokazivala povezanost svijeta, čovjeka i Boga. Od 1945. umjetnost je izgubila transcendentnu dimenziju, izgubila je Boga. U početku to mnogi nisu shvatili,⁴⁴ ali se s vremenom pokazalo kao krivi put.

Na to upozorava zadnji pokušaj vraćanja umjetnosti na pravi put, vapaj pape Ivana Pavla II. koji je krajem devedesetih (1999.), dakle na kraju 20. stoljeća, napisao pismo umjetnicima puno poštovanja i ljubavi

dili prije vladavine sekularizma. To se dogodilo u cijeloj Europi. Rajmund Kupareo u knjizi *Estetička aksiologija*, Matica hrvatska, Hvar, 2020., pobrojio je vladajuće europske teoretičare umjetnosti / estetičare prije II. svjetskog rata, a spominje i ove nove koji su manjina i kojima dokazuje da su u krivu. Danas su samo ti „novi“ ušli u kanon, a ove druge ni ne znamo. U Hrvatskoj su izbrisana imena velikih mislilaca i časnih ljudi kao što su: Ljubomir Maraković, Petar Grgec, Antun Mahnić, Mate Ujević, Tom Smerdel, Dušan Žanko, Đuro Arnold, Rajmund Kupareo i drugi... Svakako preporučujem ediciju „Hrvatska katolička baština 20. stoljeća“ Glasa Koncila u kojoj je objavljeno više od 20 svezaka, a u svakom je prikazan lik i djelo jednoga od važnih kulturnih hrvatskih djelatnika (teoretičari književnosti, kritičari, sociolozi, povjesničari itd.).

⁴⁴ Vidi fusnotu br. 34.

prema njima i njihovu radu, ali izravno podsjećajući na važnost umjetnosti i njezinu povezanost s Bogom.

„Bog je [...] ‘Stvoritelj’ (*Creator*), a umjetnik njegov suradnik ‘stvaratelj’ (*artifex*). Stvoritelj daruje postojanje, nešto izvlači iz ničega – *ex nihilo sui et subiecti*, običava se reći na latinskomu – i to je u strogo-mu smislu način koji je vlastit samo Svemogućemu. Stvaratelj (*artifex*) pak koristi nešto što već postoji, čemu daje obličje i značenje. Takav način djelovanja vlastit je čovjeku ukoliko je Božja slika.”⁴⁵

Bio je to poziv na povratak lijepom/dobrom/istinitom i svetom, ali, nažalost, uzaludan.

4.3. Samo rušimo ili umjetnost u slijepoj ulici

Postoji ozbiljan problem umjetnosti glavne struje koja slijedi sekularistički, odnosno ateistički svjetonazor. Ona je u početku namjerno rušila razine kršćanske hijerarhije vrijednosti, što je bilo logično jer je tada vladao kršćanski svjetonazor, a ona je željela „novi svijet” bez Boga i Crkve. Međutim, nakon pobjede sekularističkog svjetonazora ta umjetnost nije počela afirmirati vrijednosti svojeg svjetonazora, nego i dalje ruši kršćanski.

Posljednjih 75 godina umjetnost se svodi na dvije dimenzije (zanijekala je onu treću, transcendentnu), uništava vrijednosti i ne afirmira ništa, pa time izaziva samo negativne emocije kod publike i nimalo ih ne pročišćava. Dakle umjetnost postaje destruktivna i prazna. Nije čudo da publika bježi od takve umjetnosti. Slijeđenje suvremenog kanona dovelo je umjetnost u slijepu ulicu i zato današnja umjetnost ili vrišti ili grdi. Kako bi izazvala reakciju publike, današnja umjetnost glavne struje ili sablažnjava i šokira (vulgarnošću ili užasnim slikama silovanja, ubojstava, sakaćenja, masakriranja, mučenja) ili vrijeđa publiku (uglavnom optužbama na političkoj razini, npr. „svi ste vi fašisti”, što je bila specijalnost redatelja Olivera Frljića). Ono što se danas igra na sceni HNK-a, rekli

⁴⁵ Usp. *Pismo Ivana Pavla II. umjetnicima*, Glas Koncila, Zagreb, 1999. Početna poglavlja zovu se „Umjetnik, slika Boga stvoritelja”, „Posebni poziv umjetnika”, „Umjetnički poziv u službi ljepote”, „Umjetnik i opće dobro” itd., pa se odmah vidi koje ideje Papa zagovara.

smo najvažnijega hrvatskog kazališta, nekada je bilo na rubovima, na scenama poput Teatra &TD.

Problem je u tome što bez ikakva značenja svijeta u prikazanoj slici, bez ikakve naznake postojanja dobra ili izlaza iz tog zla i bez katarze (koja postoji samo u vremenu kada umjetnost pokazuje neki smisao u svijetu, odnosno u društvu koje priznaje Boga), umjetnost neće postići svoj cilj. Takva umjetnost neće ojačati publiku, već je oslabiti i deprimirati. Također, unatoč proklamiranom cilju takva umjetnost neće promijeniti svijet nabolje i potaknuti publiku da ga promijeni nabolje; naprotiv, njezina publika sve je manje aktivna u mijenjanju svijeta. Ako ne postane depresivna, postaje arogantna, nasilna i brutalna slijedeći nametnute slike nasilja kao sveprisutne i „normalne”.⁴⁶

4.4. Loša i dobra vijest ili imamo pravo na lijepu/dobru/svetu umjetnost

Loša je vijest da je tako u cijeloj Europi. Kad sam počela govoriti o toj temi, slušatelji bi se često slagali sa mnom, ali su se nadali da je tako samo kod nas, dok je u Europi drukčija situacija. Nažalost, ne samo da je tako i u Europi, nego upravo iz te Europe (npr. Londona) sve to rušenje i dolazi i obuhvaća cijelu Europu pa tako primjerice i Poljska, koja je 99 % kršćanska, ima jednako takvu umjetnost glavne struje. Povremene pobune na pojedine predstave ne dovode do promjene glavnog kanona.⁴⁷

Sve iznesene teze u ovom članku dokazane su u spomenutoj knjizi *Istina i laži o kanonu* i tekstovima koje sam objavljivala nakon nje.

⁴⁶ Isto se događa i u društvu. Naše vrijeme ima najveću stopu depresije i samoubojstava u povijesti svijeta, tako da taj novi svjetonazor nije riješio nikakve probleme i nije pomogao ljudima da postignu sreću. Baš suprotno! Pokazao je da je nemoguće živjeti u svijetu bez ikakvih vrijednosti ili gdje si ti onaj koji uspostavlja svakodnevno svoje vlastite vrijednosti. To nije sloboda; to vodi u nesigurnost i sveopći osjećaj samoće i ostavljenosti na ovom svijetu, dakle u depresiju.

⁴⁷ Nažalost, javne pobune protiv takve umjetnosti, iako su doista utemeljene, neće promijeniti kanon, nego će samo dati dodatnu medijsku pozornost toj umjetnosti. Naime, ako je se napadne, mnogi će stati u obranu „slobode umjetnosti”, „prava na istinu i slobodnu kritiku”... Takva umjetnost živi od napada jer iako ima i novac i medije, nema publiku. Zato sad namjerno idu u sve jaču uvredu i skarednost da bi dobili odjek jer im je to potvrda njihove „hrabrosti” i „vrijednosti”.

Ono što još uvijek nemam jest logičan odgovor zašto se to dogodilo, odnosno kako je moguće da je 10 % ljudi zavladao nad onih 90 %? Današnja sociologija tvrdi da je razlog u II. svjetskom ratu koji je svojom okrutnošću uništio naš stari pogled na svijet, a posebno sliku o svemogućem i dobrom Bogu. Ali to nije istina iz dvaju razloga.

Prvo, rat je trajno stanje ljudskog bića. Povjesničari kažu da je mir samo predah između dva rata jer se stalno negdje vode ratovi. Drugo, tijekom Domovinskog rata (1990. – 1995.) umjetnost u ratnim područjima vratila se kršćanskoj poruci, potvrđujući vrijednosti Boga, drugih ljudi i života, čak i kada je glavni lik umro.⁴⁸ Glavna struja u dijelovima koji nisu bili pogođeni ratom zašutjela je i čekala da vidi što će se dogoditi i tko će pobijediti. Unatoč tome što u našoj zemlji ima 80 do 90 % kršćana, unatoč našim očekivanjima promjene vladajućeg svjetonazora nakon dobivanja samostalnosti, unatoč pobjede u ratu – to se nije dogodilo. Nakon stjecanja mira sve se vratilo na europski dominantni sekularistički svjetonazor, i u umjetnosti, i u medijima, i u znanosti.⁴⁹

S druge strane, u novijoj povijesti manjina je ta koja zavlada društvom, npr. ilirci i komunisti, odnosno ateisti u prošlosti, a slična se situacija ponovila nedavno u SAD-u. Početkom 21. stoljeća u javnosti je vrlo glasna postala tzv. *woke* kultura koja je u ime zaštite manjina počela čistiti literaturu od „rasističkih” i „uvredljivih” knjiga.⁵⁰ S dolaskom novog predsjednika na vlast (Donald Trump 2025.) stvari su se zaustavile, ali se lijepo vidjelo da se radi o vrlo maloj grupi ljudi koja bi, da je ostala vlast koja njih podržava, nametnula svoje viđenje svijeta i umjetnosti.

Dobra je vijest da se umjetnost koja ima kršćansku poruku ili prikazuje svijet iz kršćanskog svjetonazora ne može ukinuti, ona je samo potis-

⁴⁸ Usp. Sanja Nikčević, *Slika Domovinskog rata 1990.–2016. Od svetišta do nametnute krivnje*, Alfa, Zagreb, 2018.; Sanja Nikčević, *Kako prikazati ljudske rane na sceni. Ratne teme u hrvatskoj, američkoj i bosanskoj drami*, Alfa, Zagreb, 2016.

⁴⁹ Upravo taj nerazmjer privatnog svjetonazora koji je kršćanski u 90 % hrvatskih državljana i ateističkog koji službeno vlada izvor je većine frustracija u društvu. Kršćani se smatraju zakinutima jer njihov svjetonazor ne vlada iako su većina, a ateisti se smatraju ugroženima jer iako njihov svjetonazor vlada (pa smatraju da je ispravan i bolji zbog vjere u evoluciju ljudske misli), svjesni su da su manjina pa se osjećaju „ugroženima”.

⁵⁰ Usp. Sanja Nikčević, Kanon nije evolucija najboljeg ili od svjetonazora i politike do stručnjaka i natrag, *Republika* 80 (2024.) 11–12, 87–101.

nuta na rubove (kazališni amateri) ili ispod njih (predstave u župama), ali postoji i bez novca i bez medija. Dobra je vijest da ne postoji evolucija svjetonazora i da ovo što sad vlada nije najbolje što imamo, kako nas uvjeravaju, jer se i danas pišu vrlo kvalitetna prikazanja za koje nas uče u školi da su izumrla jer su bila „samo crkvena propaganda”.⁵¹ Kad se promijeni svjetonazor, HNK-ovi će isti čas postaviti prikazanja Rajmunda Kuparea za Božić i Uskrs, a Freudenbergove *Graničare* za proslavu svake obljetnice. Ne znam hoću li ja to doživjeti, ali do tada imam, kao i svi mi, odgovornost prema talentima koje mi je Bog dao i imam izbor između dobra i zla. Zato pokušavam osnažiti sve da imamo pravo na lijepo/dobro/sveto u umjetnosti – pisanjem teorijskih tekstova i knjiga, držanjem javnih predavanja i pokušajem da svima približim kvalitetne drame napisane s kršćanskom porukom.⁵² Naime, u ovoj je bitci važno ne odustati, od svoga osobnog svjetonazora, od vjere, od lijepog/dobrog/svetog i u životu i u umjetnosti.

⁵¹ Brojni autori kvalitetnih suvremenih prikazanja navedeni su u: Sanja Nikčević, Religiozne teme u hrvatskom kazalištu/drami od 1945. do 1989. ili kako su rubovi očuvali svjetlo, *Kroatologija* 10 (2019.) 1, 111–166.; Sanja Nikčević, Biblija kao inspiracija hrvatske drame i kazalište (kratki pregled teme), u: Taras Barsčevski, Zrinka Jelaska i Nada Babić (ur.), *Bibliana. Hrvatski prijevodi Biblije*, Hrvatsko filološko društvo, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2020., 381–413, <https://library.foi.hr/dbook/pdfk.php?B=1660&sifra=493> (25.09.2025.).

⁵² Na portalu Hrvatskog kulturnog vijeća pokrenuta je rubrika „Drame u izboru Sanje Nikčević”, gdje stvaram biblioteku kvalitetnih djela svjetovnih tema, ali kršćanske poruke. Od kolovoza 2023. do kraja 2024. objavljeno je 10 drama, od satira do tragedija. Kvalitetne drame duhovnih tema moguće je čuti u sklopu projekta Radio drama na Radio Mariji koji je započeo u rujnu 2023. i do kraja 2024. snimljeno je 16 drama. Termin objavljivanja je treća nedjelja u mjesecu u 17 sati, ali sve se mogu poslušati na <https://www.radiomarija.hr/index.php/aktualnosti/9109-radio-drame-na-radio-mariji-kultura>.

WHAT IS THE CANON OR DO WE HAVE THE RIGHT TO THE BEAUTIFUL, THE GOOD, AND THE SACRED IN ART?

Abstract

The artistic canon is the official list of the most valuable works of the past and present shared by all of Europe, as well as a set of “guidelines” for judging works of art. It determines the evaluation and interpretation of old works and epochs, influences the way new works are written, and shapes our judgment of every piece of art. Yet the canon is even more important—it defines our very perception of reality. From antiquity to the present day, the dominant artistic canon has reflected the prevailing worldview, and major cultural battles have been fought over it. In our culture, theatre has twice emerged from the sacred (in antiquity and the Middle Ages) and for fifteen centuries was literally sacred; even later, it retained its essential nature (connection with the sacred) and its functions of strengthening, teaching, and purifying (catharsis).

Since the Middle Ages, Europe has been governed by a Christian worldview, which, after World War II, was replaced throughout Europe by a new worldview—the so-called secularist one—whose fundamental characteristic was atheism. Under its influence, a new artistic canon was established, not on the basis of artistic quality but according to conformity with the new image of the world. “Courageous social critique” was proclaimed as the highest artistic value, but only insofar as it systematically destroyed the traditional images of God (as in Expressionism), society (Realism), and family (Modernism). From the canon, as “worthless and pandering to the audience,” as “minor and popular,” everything that affirmed bourgeois society or the values of the Christian worldview was systematically and deliberately excluded, including all four elements of the Christian message: (1) the world has meaning because it is governed by a merciful God, (2) good and evil exist, (3) the hero has freedom of choice, and (4) in the case of a wrong choice, there remains a possibility of redemption. In the same process, the beautiful, the good, and the true (which are connected with the sacred) were expelled from the artistic canon, being declared “kitsch, hypocrisy, and falsehood.” In such a depiction of the world, catharsis naturally becomes impossible.

Seventy-five years of value destruction in European art have led to a dead end: audiences are fleeing from art that merely demolishes, while art itself becomes increasingly empty and loud, seeking to provoke a reaction through offense or shock.

Art (especially theatre) is essential to human life because it affects the mind (reason), the emotions (heart), and the soul (catharsis). Art shapes our perception of the world, which in turn determines our actions—thus the destruction of values through art has serious consequences for the human person.

Although it is not easy to oppose the mainstream, possible ways out exist, particularly in the sphere of education and upbringing, precisely through art. Fortunately, the beautiful/good/sacred in art continues to live on the margins, for true art cannot be extinguished—and we have a right to it.

Keywords: artistic canon, European culture, worldview, Christian message in art, literature, theatre